

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
Servei de Biblioteques

1500130335

Antoni Vicens i Lorente

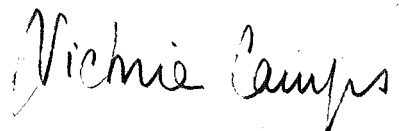
La paraula i el llenguatge
en la psicoanàlisi

A propòsit de l'escrit de Jacques Lacan:
"Funció i camp de la paraula i del llenguatge
en la psicoanàlisi"

Tesi doctoral

dirigida per

Victòria Camps i Cervera

A handwritten signature in cursive script that reads "Victòria Camps".

Departament de Filosofia

Facultat de Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

Bellaterra, novembre de 1992

No vol més verb.

G. FERRATER, Les dones i els dies

Pròleg

Passa amb les ciències humanes el mateix que amb certes fantasies: no se'n pot arribar a penetrar la forma, no se'n pot mostrar fins al límit la seva claredat i distinció, però no per això s'impliquen menys en el camp d'efectes que forma el món de la realitat. Les ciències humanes —ciències humanes i socials— ho fan de manera indubtablement d'una manera duradora i persistent: ens governen i ens planifiquen, ens guien i ens exigeixen; saben el que ens convé i, sobretot, ens donen, ens donen de tot. El món, cada vegada més, és governat per unes ciències que objectiven l'ésser humà, les seves condicions, la seva natura, el seu comerç.

Per això cal més que mai un examen d'allò que és en el seu principi i en la seva base, un estudi dels seus orígens i, naturalment, un qüestionament dels seus fins. No es tracta tant d'examinar si la constitució de l'home com a objecte és legítima, ni d'estudiar si la seva objectivació en fa un animal, un déu o un cadàver; més aviat, cal determinar de quina manera l'impuls de saber enviat per aqueix home cap a un objecte per natura tan problemàtic com ell mateix, retorna sobre l'emissor, és a dir sobre el subjecte del coneixement,

si n'hi ha algun. És el mateix d'abans, el que troba?

Al llarg de la història trobem diverses respostes a aquesta qüestió. L'escepticisme humanista en fou potser la primera de l'època moderna; el seu primer resultat fou que, de l'home, n'hem d'elogiar, més que el seu saber, la seva follia. D'aquesta resposta en surgí, inevitable així que estigué formulada, la fórmula cogito ergo sum. Descartes responia a aquell escepticisme desmuntant-ne la coartada: potser tot el que sé és follia, potser no sé res, però no puc ignorar l'ésser que respon per aqueixa ignorància; en ella hi ha, subjacent, un subjecte. De moment, només era un ésser fet d'una gran obertura, un ample clivell en l'extensió potser infinita del saber. Però ràpidament la filosofia s'esmerçà a omplir de contingut l'espai obert pel cogito cartesiana. Hume hi veié la memòria de la causa. Rousseau el féu ciutadà, social en la seva alienació. Kant féu el pas de gegant de sentir, en l'avenc, el ressò d'una veu, la del deure. Hegel féu, del subjecte, sistema, obra tant com factor de la veritat. Marx el definí en l'alienació de què és capaç en la seva producció feta mercaderia. Nietzsche veié clar quin era el llenguatge que permetia aquella veu del deure explicitada per Kant: la història palpita en allò que l'imperatiu kantiana presenta com a immaterial. Freud definí el subjecte per una capacitat de desitjar, que anomenà pulsíó; concepte que descriu la separació respecte de la seva matèria animal i que recupera en un àmbit racional la seva pertinença a una espècie com a fet de reproducció.

Sens dubte tot això formaria part d'un programa d'examen

de les ciències de l'home. I la parcialitat del programa rau, en primer lloc, en aquesta opció: només són ciències humanes legítimes aquelles que són crítiques o, el que considerem equivalent, que no en busquen la fi en la determinació d'un objecte (comportament, reacció, coneixement), sinó en el fer-ne sorgir el subjecte.

Entre aquestes ciències que, com assenyalava, envaeixen la nostra existència quotidiana, la psicoanàlisi fou un convidat inesperat. Les seves novetats van ser: la defensa d'una determinació inconscient del subjecte; un concepte de la sexualitat que en fa el punt crucial del lligam d'aqueix subjecte amb allò que en la dimensió humana vé a substituir a l'espècie amb tot el que comporta de realitat material; la possibilitat d'un procediment de curació de certes malalties a partir de l'ús de la paraula en unes determinades condicions.

Però, més enllà d'això, la psicoanàlisi, com diu Michel Foucault, "es manté al més a prop d'aqueixa funció crítica (...) interior a totes les ciències humanes. (...) Mentre que les ciències humanes no van cap a allò inconscient més que donant-li l'esquena, esperant que ell es desenvolupi a mesura que es fa, com a reculons, l'anàlisi de la consciència, la psicoanàlisi, ella, apunta cap a l'inconscient a posta (...) En aqueixa regió on la representació roman en suspens, a la vora d'ella mateixa, oberta en certa manera al tancament de la finitud, es dibuixen les tres figures per les quals la vida, amb les seves funcions i les seves normes, vé a fundar-se en la repetició muda de la Mort, els conflictes i les regles, en l'obertura denudada del Desig, les significacions i els

sistemes en un llenguatge que és alhora Llei. (...) és ben cert que mai ni aqueixa Mort, ni aqueix Desig, ni aqueixa Llei no poden ser trobades a l'interior del saber que recorre en la seva positivitat el terreny empíric de l'home; però la raó n'és que designen les condicions de positivitat de tot saber sobre l'home." (Cf. Les mots et les choses, París, Gallimard, 1966, pàgs. 385-6). Hem d'estar agraïts a Michel Foucault, que atorga a la psicoanàlisi una tal responsabilitat crítica i epistemològica. Entenem, en el que diu Foucault, que l'inconscient, l'inconscient freudià, no solament és obertura i discordança, diferència radical, sinó que, mitjançant la seva construcció, permet d'establir com a objecte d'un discurs racional, no solament l'home, sinó les condicions de saber sobre l'home. Em proposo en aquesta tesi doctoral seguir aquest fil d'investigació, seguint en concret el que fou l'ensenyança de Jacques Lacan.

Jacques Lacan va desenvolupar, sobretot a partir de la segona Guerra Mundial, un ensenyament original i renovador de la psicoanàlisi. A diferència de Freud, que provenia de la neurologia, Lacan era un brillant psiquiatre francès quan decidí entrar en la psicoanàlisi. Des de la seva primera intervenció en un congrés psicoanalític, l'any 1936, sobre "l'estadi del mirall", fins l'any 1953, Jacques Lacan (amb l'intermedi de silenci dels anys de l'ocupació) va explorar les dimensions del camp de l'imaginari, exigit per la vida de l'ésser humà, en les seves relacions amb l'inconscient. Durant aqueixos anys estudià les formes de l'especularitat, de

l'agressivitat que es defineix en un àmbit d'acció humana, del transitivisme, de la realitat subjectiva tal com la delimita una proporció pròpia a l'individu; en suma les imags que, necessàries per a la identificació de l'individu com a sexual i com a viu, provenen no obstant d'un comerç humà, intersubjectiu.

L'any 1953, Jacques Lacan féu un salt en el seu ensenyament. Si d'una banda el llenguatge es destacava com el fonament racional i autònom d'aquelles imatges humanes, de l'altra, postular que el camp d'acció de la paraula psicoanalítica tenia com a "estructura i límit" els mateixos del llenguatge, permetia la creació d'una dimensió científica que la psicoanàlisi podia compartir amb l'antropologia (de Claude Lévi-Strauss especialment) i amb la lingüística (entre d'altres Roman Jakobson). Amb això, fent base i clau de volta d'aquesta concepció la noció de subjecte —necessitat conceptual permanent del camp definit per la teoria freudiana—, la psicoanàlisi deixava de ser la convidada intempestiva del banquet de les ciències de l'home i es posava a taula, amb tots els drets.

Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse ha quedat com a testimoni d'aquell moment de viratge en l'elaboració lacaniana. He fet objecte d'aquesta tesi els dos primers capítols dels tres en què es divideix el text de Lacan.

Com hem dit, l'ensenyament de Lacan continuà. A partir de 1953 havien de venir vint-i-sis anys de Seminari, algunes dotzenes d'articles (vint-i-vuit dels quals foren aplegats

l'any 1966 en el volum titulat Écrits), conferències (en comptem dues a Barcelona, el 1958 i el 1972) i allò que mai no serà objecte de cap tesi: la seva pràctica com a psicoanalista (encara que alguns han pogut parlar de l'experiència singular, o del record que en tenen, amb el seu psicoanalista Lacan).

A l'hora de presentar aquesta tesi, la literatura existent sobre Lacan i sobre la seva obra comença a ser abundosa.

El que segurament és el primer en data dels llibres dedicats a l'obra de Jacques Lacan es va publicar el 1968 sota el títol The Language of de Self: The Function of Language in Psychoanalysis (The Johns Hopkins University Press, Baltimore i Londres). El seu autor, Anthony Wilden, el va reeditar amb el títol de Speech and Language in Psychoanalysis. Jacques Lacan (mateixa casa editora). Aquesta obra consisteix en la traducció anglesa de l'escrit de Lacan "Fonction et champ...", acompanyada per un aparat de notes de dimensió considerable. En una segona part, Anthony Wilden publica un assaig seu, "Lacan and the Discourse of the Other". En conjunt, es tracta d'una obra de pioner que, com ell mateix diu, és "written like a mosaic of many layers" (pàg. 310), en un intent d'imitar la manera de fer de Lacan. Pel que fa a la traducció anotada, direm que ens ha servit en moltes ocasions per seguir pistes de referències implícites de Lacan. El seu assaig intenta un acostament a Lacan que resulta, passats els anys, equívocament sincrònic. Cal tenir en compte que el 1968 el conjunt de l'ensenyament de Lacan era molt diferent del que avui podríem

considerar. Si bé prendre l'ordre simbòlic com a primari (cf. pàg. 161), per davant de l'imaginari i del real, era llavors raonable, caldria afegir avui les consideracions posteriors del propi Lacan sobre allò real. Si bé les consideracions de Wilden sobre la relació entre Lacan i Heidegger (pàgs. 179 i segs.) són interessants, els seus intents d'afegir al mosaic algunes teories semàntiques no són reeixits. En particular voldriem saber-ne més sobre les llums que pot aportar a la teoria psicoanalítica el punt de vista "comunicacional", sobretot quan el fa aparèixer amb el llibre ja acabat. La introducció del triangle semàntic de C. K. Ogden i J. A. Richards (a The Meaning of Meaning) feia esperar uns desenvolupaments que en mostressin, no una juxtaposició, sinó una articulació amb la teoria de Lacan.

L'any 1970, Anika Lemaire va publicar la que deu ser la primera tesi doctoral dedicada a Lacan (Jacques Lacan, Brusel·les, Pierre Mardaga, 1970, 2a ed. 1977), i que va presentar a la Universitat de Lovaina. Va beneficiar-se d'un simpàtic prefaci del propi Lacan ("me voici sujet de thèse ... Mes Écrits sont impropres à la thèse, universitaire spécialement: antithétiques de nature..."). Pel que fa al llibre mateix, es mostra més com un testimoni que com una tesi, i apareix avui com una acumulació de sentències. Que l'articulació, si més no temàtica, manca, ho mostra el fet que, quan només li queden dues pàgines per concloure, l'autora es pregunta encara: "Que penser de Jacques Lacan et de son oeuvre?" (pàg. 361).

Potser calia que un francès es posés a la tasca. És el

que va intentar Alain Juranville amb un llibre massís, Lacan et la philosophie (París, P.U.F., 1984, 2a ed. 1988). Aquest volum intenta també una sincronització de tota l'obra de Lacan, aquesta vegada després de la seva mort. És segurament l'intent més consistent que s'ha fet en aquest sentit en el camp de la filosofia, i el seu ús del concepte de sublimació com a puntal de l'estructura ("faire advenir la structure sublimatoire constitue alors toute l'éthique de la psychanalyse", pàg. 278) no és definitivament rebutjable, si bé porta a la formulacions de les quals no es pot decidir si són tautològiques o aporètiques ("la psychanalyse livre la 'vérité' de la sublimation parce qu'elle fait apparaître la vérité comme cause matérielle", pàg. 299). No és una de les menors virtuts del llibre la de partir de la relació contradictòria de Lacan amb la filosofia.

L'any 1986 Ellie Ragland-Sullivan, professora a la Universitat d'Illinois a Chicago, publicà Jacques Lacan and the Philosophy of Psychoanalysis (Croom Helm, Londres & Canberra). Es tracta d'un esforç per sintetitzar les línies essencials de l'obra de Lacan i explicitar-les alhora associant-hi temes de la literatura i de la lingüística, amb la qual cosa crea un context de vegades més sorprenent que aclaridor.

El present treball se centra en un el punt d'inflexió de la teoria lacaniana que, com hem dit, representa "Funció i camp de la paraula i del llenguatge en la psicoanàlisi", també conegut com "Discours de Rome". La renovació teòrica que

pretenia Lacan en aquell moment, gairebé una refundació de la psicoanàlisi, la fa, com és obvi, partint de l'obra de Freud (això sol ja no era del tot evident quan va presentar el seu text; hom considerava Freud "superat"). Però a més ho feia aparellant-lo, tant amb les teories estructurals a les quals hem al·ludit, com amb la indagació contemporània sobre el llenguatge que es posa de manifest a l'obra de Heidegger i en expressions de certs poetes del nostre segle, com T. S. Eliot o Paul Valéry. Afegirem a això el paper especial de la teoria del desig desenvolupada per G. W. F. Hegel a la secció A del capítol IV de la Fenomenologia de l'Esperit, titulada "Autonomia i dependència de la Consciència de si: Domini i Servitud". Alexandre Kojève havia fet famós aquest text amb la seva traducció comentada, publicada "a guisa d'introducció" de la seva Introduction à la lecture de Hegel (París, Gallimard, 1947).

Donat que per fer la meva tesi em baso en un text que no arriba a la cinquantena de pàgines, el procediment hauria pogut ser també el d'una traducció comentada. Però en general he optat per un desenvolupament que mira de refer el camí conceptual deductiu i d'exposició traçat per Lacan, que procura explicitar les referències sovint només implícites, que vol destacar el relleu propi del text i subratllar-ne les articulacions principals. Es tracta d'un comentari de text o, potser amb més exactitud, d'una versió o traducció, no literal sinó conceptual.

La fi d'aquest treball és examinar què pot aportar la teoria de la psicoanàlisi —aquella que vol donar raó d'una

pràctica diferent, no filosòfica, de la paraula— a una teoria general del llenguatge que no exclouï ni les adquisicions de l'estructura, ni les experiències filosòfiques de l'ésser, ni el concepte freudià de pulsio de mort. Aquesta aportació la puc resumir ja d'antuvi com el concepte d'un subjecte dividit entre l'exercici de la paraula i el camp del llenguatge. Després d'unes consideracions introductòries, examinarem de quina manera el subjecte ho és de la paraula, tant d'aquella que li és proferida com d'aquella de la qual pot fer o no exercici. Veurem un subjecte lligat a la diacronia, alhora pel fet que la paraula és en el temps i perquè es pot atribuir a la paraula, com a funcio més elevada, la d'escriure el passat en els termes d'un present, és a dir, d'historitzar. Saltant en acabat a un altre registre, veurem quin és el subjecte de la sincronia. Però aquesta, tal com es defineix en l'estructura, no pot ser considerada només com el camp infinit d'un intercanvi simbòlic que fa equivalent tot allò que hi entra, sinó que ell mateix hi entra, hi és comptat, es compta amb ell, hi "pren part". El resultat serà una conjuncio, un encreuament entre el que poden semblar dos subjectes. Però es tracta d'un sol subjecte, dividit, constituït en aquesta divisió, de la qual en surt un producte nou: el desig. De la tensio, en el subjecte, entre la paraula i el llenguatge, entre la diacronia i la sincronia, entre la història i el concepte, en surgeixen unes paradoxes que es resumeixen en el fet del desig: sempre inacabat, esperança o desesperació, accio o passio, renovació de la natura humana.

En el moment en què presento aquesta tesi doctoral, roman viu en el record Josep Maria Calsamiglia, amb qui hauria volgut -i pogut, de ser viu- enraonar qui sap les hores del meu tema. Molts recordem la seva pràctica del text, tenint com a objecte el de Hegel; no oblidó quan m'assenyalava, de la seva biblioteca, com a obra essencial per al mètode del comentari, la "Declaración de las canciones..." aplicada per sant Joan de la Creu al seu Cántico espiritual. En efecte, les seves cançons "con figuras, comparaciones y semejanzas, antes rebosan algo de lo que sienten y de la abundancia de el espíritu vierten secretos y misterios que con razones lo declaran".

Jacques-Alain Miller, que va canviar la nostra manera de llegir Lacan (cf. els seus articles "Lacan, Jacques", dins Enciclopedia Universalis, reproduït a Ornicar?, 24, pàgs. 33 a 44; "D'un autre Lacan", dins Ornicar?, 28, pàgs. 49-57), desenvolupa des de fa anys, al Departament de Psicoanàlisi de la Universitat de París VIII un ensenyament sota el títol de L'orientation lacanienne. Li estic molt agraït que durant uns anys, fins a la seva interrupció, em permetés assistir també al seu Seminari de Tercer Cicle, en el qual es demostrava possible -i necessari en un ordre de formació psicoanalítica- la pràctica de comentari del text de Lacan.

El meu reconeixement és també per Victòria Camps, que, a més d'acceptar de dirigir-me en un tema alhora tan llunyà i tan proper als seus interessos, ha tingut la paciència d'esperar el temps de confecció d'aquesta tesi doctoral.

Amb Manuel Sacristán havia començat a elaborar el tema

d'una tesi que vaig deixar estar; malauradament no podré mai presentar-li aquest treball amb la meva gratitud pel temps i els consells que em va dedicar.

El el curs d'elaboració del meu treball, he pogut aprofitar -moltes vegades sense que els interessats mateixos se n'adonessin- consells, indicacions, subministraments d'informació i crítiques d'un cert nombre de persones, a més de les citades, que em complau d'esmentar: Albert Calsamiglia, Jaume Casals, Victor Gómez Pin, Pere Lluís Font, Jesús Hernández Reynés, Miguel Morey, Joan Rovira, Eugenio Trías.

Ha estat molt favorable per a la consecució d'aquesta tesi l'haver pogut participar, com a professor associat, en l'atmosfera de treball creada i mantinguda pels professors i els alumnes del Departament de Filosofia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Cito els textos convencionalment i dono referència completa de la seva localització a la Bibliografia final. El text de referència, "Fonction et champ..." el cito amb la sigla FC acompanyada de la pàgina de l'edició als Écrits. Les obres de Freud les cito amb la referència bibliogràfica estàndard, d'any de redacció i de publicació i lletra consecutiva; és usada per exemple a l'edició de les Obras completas, Buenos Aires, Amorrortu, 1976 i sgs.; afegixo la localització en aquesta edició, amb la sigla SFOC seguida del volum i la pàgina; quan n'hi ha, indico el lloc a l'edició catalana.

I. INTRODUCCIÓ

Capítol 1

EL LLENGUATGE I LA LLEI

(...) la construction que nous donnons du sujet dans le fil de l'expérience freudienne (...)

J. LACAN, Écrits (1966), pàg. 235.

Si de res es pot predicar, de la manera que sigui, l'ésser, és només pel verb, per la paraula, pel llenguatge. A partir d'això ens hem de preguntar si l'artefacte universal que és el llenguatge no ho empresona tot, o què en podria quedar a l'exterior. Potser el que resta a fora és una natura, indòmita o assossegada, en tot cas inefable. O potser hi ha un altre llenguatge sota el llenguatge, salvatge i primigeni, que el tràfec del present hauria ofegat i que ens tocaria ressuscitar.

El cert és que es fa difícil no fer parlar la natura, no fer-la lloc de mites i de déus que s'expressen en ella o com ella. També la ciència, des del seu naixement, anà a buscar

una resposta verbal en la natura considerant-la el lloc de l'escriptura d'un llenguatge matemàtic. Podriem evocar aquí per exemple Jean-Jacques Rousseau, que va comprovar com la natura li fornía sense ambigüitat, a ell, en la tardor de la seva vida i en la catàstrofe del seu comerç amb els homes, la funció primera del llenguatge, és a dir, el poder classificatori. El cert és que una suposada natura muda i inefable resulta enigmàticament illocalitzable.

Per la seva banda, el lingüista Roman Jakobson i l'antropòleg Claude Lévi-Strauss van demostrar prou bé que un llenguatge no fóra infantil¹ o salvatge² més que per una nostàlgia pueril o per un oblit del subjecte endinsat en un món imaginari que, pel fet d'incloure'l a ell mateix dins la seva esfera, pot arribar-li a semblar sense fronteres.

D'altra banda, si avancem la concepció del llenguatge com a camp de la diferència (afirmada o negada), haurem de pensar si el llenguatge no acaba absorbint-les totes i incloent-les totes en el seu si. Però per no arribar a un camí sense sortida com aquest, podem anomenar subjecte allò que, tot i no acabant de ser mai llenguatge, n'és efecte, i això tant si aquest subjecte vol afirmar el verb com si vol negar-s'hi. El subjecte manté la diferència constitutiva del llenguatge, en suporta els efectes, té o reté el que s'hi juga, és ell el qui perd o guanya en cada operació, i ell es perd en el

¹Cf. R. JAKOBSON i M. HALLE, Fundamentals of Language (1956), especialment els paràgrafs 4.1.1 a 4.1.3, sobre la síl·laba nuclear i el triangle fonèmic primari; trad., pàgs. 78-80; R. JAKOBSON, ""Why 'Mama' and 'Papa'"" (1960).

²Cf. C. LEVI-STRAUSS, La pensée sauvage (1962).

llenguatge; sense considerar-li un subjecte, el llenguatge és pura logomàquia o algorisme escrit en el buit amb signes de vent. El subjecte és alhora el substracte de tot això en el real i allò a què apunten totes les definicions en la teoria.

El llenguatge, amb totes les modulacions del verb, amb totes les expressions de la paraula, es ve a confondre, a través del subjecte, amb la llei, fixa i immutable fins i tot en la punta més aguda de l'acudit. El subjecte és real en el fet que en la seva paraula se li escapa alguna cosa sempre, i que en això es fixa. Sempre diu més i alhora menys del que volia dir; o encara: un pic el que vol dir ha passat a la paraula, vist el que ha dit, ja no sap exactament què volia dir, i no li queda sinó continuar amb allò que sap del que ha dit, que no és gaire cosa.

Llei i subjecte es capturen mútuament. Tant se val demostrar la necessitat de la llei per a la vida del subjecte com partir de l'existència de la llei per demostrar que res no fóra escrit sense un subjecte que tingués una intenció de fixar el verb.

La hipòtesi lacaniana primera consisteix a dir que allò que sabem de l'inconscient en el seu sentit freudià no és l'irracional, sinó que és una raó; que aquesta raó és la mateixa que hi ha a la base del llenguatge; que allò que no sabem de la natura del verb correspon a l'acció d'aqueix discurs que —per dir-ho amb els mots de Freud— es desenvolupa en "un altre escenari". Això és tant com dir que també allà on hom no és conscient existeix una acció del llenguatge i per tant un subjecte que viu en les condicions que la seva llei li

forneix.

Parcialitats teòriques

El llenguatge ja havia estat pres en compte en la història de la psicoanàlisi abans de Lacan. Ara bé, tal com ho mostra Lacan, hi trobem sobretot solucions precipitades, teories parcials que tendeixen principalment a sustentar la creença d'un acord del subjecte amb la seva llei i a proposar el bon final d'una homeostasi entre l'home i el seu món.

Lacan va presentar, en un escrit posterior a "Funció i camp de la paraula i del llenguatge en la psicoanàlisi" un esquema segons el qual les solucions a la relació del subjecte amb el llenguatge havien estat inventades seguint tres direccions que suposen una parcialització de la teoria,³ segons que considerem la llei lògicament anterior, lògicament posterior, o idèntica al subjecte.

Una teoria genetista de la llei la consideraria engendradora del subjecte, de manera que aquest es copsaria de la millor manera en el seu desenvolupament, d'acord amb una gènesi de moments diversos a partir d'un inici. Pel que fa al llenguatge, li podríem suposar una causa pre-verbal: tot el que es diu es derivaria d'un inefable primer, gràcies al qual allò que es diria, es diria en veritat. Aquest ordre del llenguatge es resoldria en un sentit evolutiu; el subjecte

³Cf. J. LACAN, "La direction de la cure et les principes de son pouvoir" (1961), especialment pàgs. 602 a 612.

sempre fóra allò que va ser primer, quan la paraula el deshabitava. El llenguatge fóra doncs absència de paraula, verb de no-res de la veritat originària; a partir d'això, uns estadis esglaonats conduïrien fins la plenitud de les relacions de la paraula. Només una classe de subjectes dominaria allò que fou primer, podria jugar-ho bé i defensar-se encertadament en la comunicació. El món quedaria reduït d'aquesta manera al dels adults, potser més exactament el món de la lliure empresa, de la competitivitat productora i de la gestió del poder.

Una teoria finalista consistiria a pensar que la desacordança de la llei amb el subjecte té com al seu fi i com a la seva fi una concordança amb allò que haurà pogut madurar a partir d'una immaduresa subjectiva. La veritat del llenguatge rauria en una paraula absoluta, aquella que es trobaria en el fi de l'enraonament. La paraula de perfecte amor -fals en ser concebut com a acord total en la paraula- donaria la veritat del llenguatge, en fóra la causa, com a causa final. L'amor, resolt en una efusió malgrat tot inefable, donaria la posició més autèntica del subjecte, quan el definiria en l'única relació que podria sostenir de veritat al davant d'un altre subjecte: quan aqueix altre subjecte es mostraria com l'únic objecte no cosificat en el món. A l'exterior d'un món real fet de lluita i de mort, de desordre i de follia, l'amor sostindria el llenguatge en la reserva de l'únic ideal d'una paraula realitzable. Arribar-hi fóra un do, o el fi d'un treball, no de formació, sinó d'eliminació dels obstacles que impedeixen la flor del do total.

La tercera resulta ser de fet una via mística, d'acord, amb la qual el subjecte es podria identificar amb la totalitat de la llei, entesa com un codi sense contradiccions. En comptes d'una relació de causalitat o de deducció entre la llei i el llenguatge, aquesta darrera solució proposa una autodeterminació constant del subjecte a través d'una llei feta a la seva mesura. El llenguatge no fóra ni al principi ni al final, sinó mentre es desenvolupa la paraula. La veritat es reduïria a una comunicació o, millor, a una unió entre subjectes creada paral·lelament a la paraula. La causa del llenguatge caldria trobar-la doncs en un poder extralingüístic que tindria el seu lloc autèntic en un dels dos subjectes units per un únic sentit. Però aquest sentit és distint del que es diu; és creat per un excès que la paraula no pot recollir, però sí els subjectes. Tot i que parlem, no ens entenem pas; però en el fons sí que ens entenem, perquè la paraula és més que paraula, és unió inefable, perduda i trobada, fragmentària però real, demostració que, tot parlant, som, i som dos alhora, alienats en l'U que fem.

Ens proposem de mostrar que, ni una teoria consistent de la paraula i del llenguatge, ni la psicoanàlisi com a teoria d'una pràctica, no poden mantenir-se en cap d'aquestes il·lusions, perquè naturalitzen el subjecte a base de suprimir la seva diferència. La desnaturalització psicoanalítica es fa precisament mantenint-lo en l'element mateix de la diferència. El concepte de la psicoanàlisi és que la llei i el subjecte se són estranys mútuament, i que el seu acord té la fragilitat mateixa de l'espècie humana.

Capítol 2

EL LLENGUATGE DE LA PSICOANÀLISI

Dans une discipline qui ne doit sa valeur scientifique qu'aux concepts théoriques que Freud a forgés (...), mais qui, d'être encore mal critiqués et de conserver (...) l'ambiguïté de la langue vulgaire, profitent de ces résonances non sans encourir les malentendus, il nous semblerait prématuré de rompre la tradition de leur terminologie.

Mais il nous semble que ces termes ne peuvent que s'éclairer à ce qu'on établisse leur équivalence au langage actuel de l'anthropologie, voire aux derniers problèmes de la philosophie, où souvent la psychanalyse n'a qu'à reprendre son bien.

FC 240.

Freud no va deixar de significar de totes les maneres que el parlar, el verb, era l'element mateix de la psicoanàlisi. No solament perquè una psicoanàlisi es fa enraonant, sinó perquè a l'hora de donar les raons de l'acció i de l'efecte de la psicoanàlisi sobre el subjecte, el llenguatge sembla acostar-se al màxim a la veritat del que es tracta. El verb és

el medi de l'acció, el vehicle de transmissió de l'experiència i d'ell hem d'obtenir la raó de la psicoanàlisi.

El llenguatge de la histèria

Ja des dels Estudis sobre la histèria,¹ obra que en certa mesura representa el naixement de la psicoanàlisi, Freud presta atenció a la presència del llenguatge, no solament en el diàleg psicoanalític, sinó en tota realitat humana.

La primera caracterització que dóna del llenguatge és com a substitut de l'acció: allò que, no sent acció, té sobre els afectes una influència de la mateixa classe. Amb l'auxili del llenguatge, diu Freud, l'afecte pot ser abreaccionat, és a dir, mitjançant el seu pas a la paraula, el record se separa d'allò que aquest produïa en el cos com a sensació.

No obstant això, hi ha una acció lligada al llenguatge, la que expressa el verb dir. Aleshores, "el dir mateix és el reflex adequat, com a queixa i com a declaració en el cas d'un secret que turmenta".² Al·ludeix Freud aquí a un dels valors lingüístics de la confessió, la qual, pel fet de ser ella mateixa deslliurament del secret zelosament guardat, del secret culpabilitzador, fan del dir una acció transformadora del subjecte. Una cosa semblant succeeix amb les paraules utilitzades per queixar-se; la queixa és una acció en ella

¹S. FREUD i J. BREUER, Studien über Hysterie (1895d).

²S. FREUD i J. BREUER, op. cit., SFOC 2, pàg. 35

mateixa que, com tothom sap, per ella sola conforta, encara que hom no n'obtingui res. La confessió i la queixa, amb els seus efectes sobre el parlant, demostren que l'expressió lingüística no solament és substituïda de l'acció, sinó que és en ella mateixa una acció.

Un exemple, entre molts, del valor que té aquesta teoria del llenguatge de Freud el podem trobar en el llibre que hem esmentat. Algunes de les seves pacients histèriques eren portadores d'uns símptomes que Freud qualifica de "conversions simbolitzadores". Una rigidesa característica de tot el cos, un dolor penetrant al front, entre els ulls, una punxada en la zona del cor, eren, segons provava la resolució per la interpretació freudiana, traduccions dels requeriments concrets de "caminar dreta", de la "mirada penetrant" d'una àvia de la pacient o bé d'una certa "espina clavada al cor" que figuradament li havia deixat un fet determinat. Així, passant a la paraula, diu Freud, "el dolor minvava (lösen)";³ resolució tota ella lingüística, com es veu. El cos del llenguatge passava a ser suport d'allò que la pacient havia de patir, sota la seva forma traduïda, en el seu propi cos.

Freud va abandonar la teoria de l'abreacció; l'inconscient i la seva metapsicologia exigeix uns mecanismes més complexos que la simple liquidació de l'afecte; tampoc totes les traduccions dels continguts inconscients són tan immediates com les dels exemples esmentats suara. Però, com sigui, a partir d'aqueix moment, Freud no va deixar mai

³Op. cit., SFOC 2, pàg. 192.

d'atenir-se al valor d'aquest poder primari de la simbolització.

L'eficàcia de la paraula

Uns anys abans, en una presentació que va fer del tractament psíquic per a una obra de divulgació mèdica, es va referir a la mateixa eficàcia de la paraula. "Un tractament psíquic, diu Freud, vol dir un tractament (...) amb mitjans que actuen directament i immediatament sobre l'ànima humana. Un mitjà així, continua dient Freud, és la paraula (das Wort), i les paraules (die Wörter) són també els instruments essencials del tractament anímic".⁴

Donada la distinció entre allò somàtic i allò anímic, cal suposar, diu Freud, una interacció entre totes dues coses: no solament que el cos influeix en l'ànima, sinó també a l'inrevés, cosa més difícil d'explicar. La hipòtesi de Freud, o almenys allò que assenyala el camí per trobar la hipòtesi que convé a fi d'explicar aquesta influència de l'anímic sobre el somàtic, és que les paraules són portadores d'una força màgica (Zauberkraft). Els nostres temps científics haurien oblidat allò que els antics sabien: que amb les paraules es poden desvetllar afectes en l'altre, comunicar amb el cos de l'altre i fer-lo objecte d'una acció que no té cap altre mitjà visible. La psicoanàlisi hauria sabut heretar aqueix antic

⁴S. FREUD, "Psychische Behandlung (Seelenbehandlung)" (1890a); SFOC 1, pàg. 115.

poder màgic, i donar-ne una versió comprensible i adequada als temps científics. I és ben cert que la psicoanàlisi, des que existeix, ha permès una nova comprensió dels fenòmens, en altre temps considerats incomprensibles, de la màgia primitiva.⁵ El propi Freud tornaria a parlar d'això en una de les seves darreres obres, Der Mann Moses.⁶

De fet, en diversos llocs de la seva obra⁷, Freud es refereix a aquest concepte seu, tot ell referit a un fenomen de llenguatge.

A Der Mann Moses defineix així el fenomen: "és una sobreestimació de l'influx que els nostres actes anímics, els intel·lectuals en el nostre cas, poden exercir sobre l'alteració del món exterior".⁸ Aquest concepte reuneix en ell tant els fenòmens de la màgia com el pensament propi dels infants, a més d'esclarir el flux d'idees associat a certes formacions simptomàtiques. El bruixot creu influir sobre la realitat amb uns conjurs formulats verbalment; en certes creences primitives, els noms de certes coses o certs noms de les persones cal guardar-los sense pronunciar-los, perquè la seva formulació és un exercici de poder sobre elles; els nens creuen dominar les coses, o aprenen a fer-ho, amb l'avançament

⁵Ens referim per exemple als estudis de Lévi-Strauss sobre l'eficàcia del simbòlic. Cf. per exemple, "L'efficacité symbolique" (1949), dins Anthropologie structurale (1958).

⁶S. FREUD, Der Mann Moses und das monotheistische Religion (1939a).

⁷Per exemple: Bemerkungen über einen Fall von Zwangneurosen (1909d); Totem und Tabu (1912-13).

⁸S. FREUD, Der Mann Moses, op. cit., SFOC 23, pàg. 109.

de la seva formulació verbal; certs neuròtics obsessius viuen turmentats per la idea que els seus pensaments poden influir d'una manera destructiva sobre coses i persones, i intenten evitar per tant aqueixos pensaments, la qual cosa els sotmet a unes vigoroses contradiccions, perquè per voler no pensar en una cosa cal pensar-hi.

Aquest fet, la "omnipotència dels pensaments", Freud l'atribueix a una herència: "era l'expressió de l'orgull de la humanitat pel desenvolupament del llenguatge, que tingué com a conseqüència una tan extraordinària promoció de les activitats intel·lectuals. S'inaugurava així, continua dient Freud, el nou regne de l'espiritualitat, on representacions, records i processos de raonament es tornaven decisius en oposició a l'activitat psíquica inferior, que tenia com a contingut percepcions immediates dels òrgans sensorials. Fou sense cap mena de dubte, conclou Freud, una de les etapes més importants en el camí de l'hominització."⁹

Freud lingüista

¹⁰ En un escrit de 1913 destinat a una revista italiana, Freud va presentar la utilitat que podia tenir la psicoanàlisi per a un conjunt d'altres coneixements, entre els quals hi ha la "ciència del llenguatge", la Sprachwissenschaft,

⁹S. FREUD, op. cit., pàg. 110.

¹⁰S. FREUD, "Das Interesse an der Psychoanalyse" (1913j).

antecessora de la moderna lingüística. Es tracta d'una nota sumària, on registra alguns punts de contacte de la psicoanàlisi amb les ciències del llenguatge, entès com a Sprache en el seu sentit més ampli: l'expressió de pensaments en paraules, el llenguatge dels gestos, i tota forma d'expressió de les activitats de l'ànima, com ho pot ser l'escriptura.

Recorda Freud que les interpretacions psicoanalítiques tenen la mateixa configuració que les traduccions: un mateix contingut, tal com ha estat comprès per l'analista, rep una nova versió, en una altra llengua, aquesta comprensible per al pacient.

Per la seva banda, els somnis¹¹ tenen una parla (Sprache) pròpia, amb unes peculiaritats precises, com són que no s'hi expressa la negació, o que els conceptes que s'hi manifesten inclouen el seu contrari.¹² A més d'això, el somnis semblen fer ús d'un simbolisme propi, deslligat de tota llengua concreta i que, en certa mesura, permet de traduir el contingut dels somnis independentment de les associacions del qui somia. Aquesta via d'interpretació, a la qual Freud mai no va renunciar del tot, va donar lloc, entre els seus deixebles, a tota classe d'abusos i exageracions. Però Freud no va donar mai un crèdit il·limitat a allò que hom pogués descobrir en aquest sentit. Més aviat ho va deixar com un problema que el

¹¹Ens referirem més en detall a això en el capítol primer de la tercera part.

¹²Com Freud suposava que succeïa amb les llengües primitives. Cf. "Über den Gegensinn der Urworte" (1910e).

desenvolupament de les ciències del llenguatge, o de la psicoanàlisi mateixa, hauria de resoldre. En canvi, sí que tingué fe en una altra línia d'investigació sobre els somnis, la que assimila la seva producció a una escriptura jeroglífica, per l'estil de l'egípcia, feta a base de representacions gràfiques d'objectes de la realitat, més o menys estilitzades, i que, combinades lliurement, com peces esparses, formen un conjunt d'aparença arbitrària però que apel·la a una significació.

Un altre fenòmen que Freud fa entrar en el camp de la significació són els símptomes; aquest és precisament un dels ressorts principals de l'obra de Freud. En efecte, Freud entra en la història de la terapèutica a partir del moment en què considera els símptomes com la representació d'un desig inconscient. D'aquest tema n'haurem de parlar més detingudament; de moment, i seguint les indicacions de l'article que comentem, només en direm que els símptomes són un dialecte del desig, i que aquest en fóra com la llengua fonamental. Potser aqueix idioma del desig no fóra mai expressable com a tal i en tindriem notícia només per l'existència de les seves "varietats dialectals". Així, per exemple, un desig inconscient d'embaràs s'expressaria en la neurosi histèrica sota la forma d'uns vòmits, en la neurosi obsessiva sota la forma d'uns rituals de protecció contra una suposada infecció, en la paranoia sota la forma de la por a ser emmetzinat. Si el desig inconscient no es pot manifestar expressament, no és per manca de mitjans d'expressió, sinó perquè existeix, alhora que el desig, una defensa en contra

d'ell que també busca la seva representació; aquesta es fa aleshores per les vies d'un compromís dialectal, en un llenguatge disfressat o deformat, que és el que anomenem el símptoma.

El llenguatge i la llei

Però segurament l'obra més significativa de Freud per comprendre el què i el com de la seva concepció del llenguatge és un dels seus escrits darrers, Der Mann Moses.¹³ L'objecte d'aquesta obra no el constitueix una aplicació terapèutica més de la psicoanàlisi o un problema teòric entre els altres. Conforme al que ell mateix considerava el seu coratge intel·lectual, Freud s'enfronta en aquest llibre amb les bases mateixes de la religió, no solament la del poble jueu, sinó també les cristianes.

La coneguda interpretació freudiana de l'origen de la religió judaica remunta la seva història fins a l'antic Egipte. Moisès, un egipci adepte al culte monoteïsta propugnat per Akhenaton, i que havia quedat marginat del poder amb el restabliment del culte politeïsta després de la mort del faraó, transmet al poble jueu el culte del déu únic. Més encara, el porta a una emigració en busca de territori, en el transcurs de la qual el poble es rebel·la contra el seu legislador i fundador religiós, i li dona mort. Més tard,

¹³S. FREUD, Der Mann Moses und das monotheistische Religion (1939a).

aquest mateix poble restitueix en un altre individu la figura perduda de Moisès. De la configuració textual de la Bíblia i de les referències que hom pot trobar en altres llibres, se'n treuen arguments tant en favor d'aquesta duplicitat de la figura de Moisès com en favor de la duplicitat també de la divinitat jueva. El déu dels jueus tindria els trets del déu monoteista egipci, fins i tot més depurat de les seves notes realistes: un déu abstracte, no imaginable. Però a l'Antic Testament, aquest déu apareix alhora amb trets humans: un déu violent i mesquí¹⁴, cosa que revela un altre origen, probablement una divinitat madianita, un déu de foc i destrucció com el podia donar una regió volcànica.

Doncs bé, per al tema del que tractem aquí, el que compta és que l'escenari de la fusió de les figures dobles, de l'obliteració dels fets històrics i —això és el més important— del retorn d'allò que havia estat oblidat, és el llenguatge, la paraula.

Primer de tot tenim els textos. En ells es guarden tota classe d'indicis, tant de la duplicitat com dels esforços realitzats per esborrar-la. Ara bé: no solament calgué esborrar això, sinó que va ser el mateix poble sortit d'Egipte guiat pel Moisès egipci el qui li va donar mort. El llenguatge, aquí, sota la forma d'escriptura, es mostra com un element de transmissió, infinitament dúctil alhora que extremadament resistent.

Un estudi del text en mostra dos tractaments diferents:

¹⁴Cf. S. FREUD, op. cit., SFOC 23, pàg. 48.

"d'una banda va ser objecte d'unes elaboracions que el van falsejar, mutilar i ampliar, fins i tot el van desvirtuar fins a fer-ne el contrari, tot seguint els seus propòsits secrets".¹⁵ Però precisament, alguna cosa en el mateix text permet de revelar que hi hagueren uns propòsits de desvirtuació del sentit anterior del text: "Imperava respecte del text una pietat respectuosa que ho volia conservar tot tal com estava, sense que importés si harmonitzava o si s'anul·lava. Així, gairebé arreu aparèixen llacunes que criden l'atenció, repeticions molestes, contradiccions flagrants, indicis que ens denuncien coses la comunicació de les quals no es fa deliberadament."¹⁶ Allò que en el relat hauria d'haver estat eliminat per tal de fer-ne una història (una història que valgués com a gènesi d'un poble), no va poder-ho ser: va quedar conservat en un altre lloc, desplaçat i alterat (en el doble sentit del terme alemany que Freud fa servir, Entstellung).

Però, a més, dels fets en resta una tradició, no escrita, transmesa en l'enraonar del poble; és una relació dels fets en una memòria deformada, però a través de la qual es poden interpretar els esdeveniments tal com succeïren. És en el si d'aqueixa tradició d'on surgeix la figura del profeta, com a fruit del que s'enraona i com a portaveus d'una altra veritat d'allò que és enraonat.¹⁷

¹⁵S. FREUD, op. cit., SFOC, 23, pàg. 42.

¹⁶Ibid. pàg. 42.

¹⁷No podríem deixar de fer referència aquí al poema de Josep Carner, Nabí (1941), on el poeta presenta allò que té de profeta, precisament en el sentit freudià de Moisés i el

El profeta bíblic és una figura complexa però plena de lògica. Es veu forçat a restablir una creença anterior, o sigui, a recordar al poble el seu crim; però no solament un crim que va cometre, sinó un crim fundacional, la base del seu pacte social, en el qual o bé es constituí com a poble o bé renovà la seva unificació. Havia de parlar, però no podia fer-ho clarament, perquè no hauria estat escoltat; per això parlava en "to profètic": en paraules velades, interpretables, no referides a un interlocutor que pogués entendre de què es tractava. La paraula profètica no és paraula enraonada. A més, el profeta bíblic, en el seu recordar els temps anteriors que han de tornar, el que fa és restablir la creença en el déu del monoteisme egipci tal com fou trasnsmès per Moisès; i aquesta creença és menys terrenal, té un contingut espiritual més alt, una eticitat superior.

El profeta, com a treballador del llenguatge, malda, amb sofriment, per reintroduir en el que es diu allò que ell mateix interpreta en el que es diu; transporta la paraula, la força, a fi d'introduir-hi de nou la veritat; i ho fa a base d'encunyar noves fórmules, frases ritmades i ressonants, com volent-les gravar en la dura matèria del llenguatge, ja que no pot fer-ho en l'interlocutor, que és pròpiament absent. Aquesta és la única oportunitat que té, li sembla, de deixar marques indelebles en les memòries dels seus consemblants. Fa el profeta una obra de paraula per obligar a cadascú a

monoteisme. En efecte, el poeta, sempre "en temps de destret" d'allò que es diu, porta al davant dels homes una altra veritat; de retruc, la topada el forassenya. Cf. així mateix el "Pròleg" de G. FERRATER (1971), pàgs. 5-23.

recordar, o almenys a transmetre als descendents una veritat, encara que sigui sense saber exactament de què es tracta.

De tot això se'n dedueix una diferència entre el que es transmet a través de la historiografia oficial, escrita, i el que transmet la tradició.

La historia escrita és sotmesa a una deformació deliberada; en canvi, la tradició oral, tot i ser sotmesa a unes deformacions, manté vigent una veritat latent. Sembla doncs més sòlid vehicle de transmissió l'enraonar que l'escriure. És que les deformacions a les quals pot ser sotmès en la seva transmissió un relat no fixat per escrit poden ser determinades amb una precisió extraordinària. Existeix una semblança que no sembla gens casual entre els processos de desfiguració amb els quals treballa l'inconscient -tal com es poden observar en l'elaboració dels somnis, segons descriu Freud a la Traumdeutung- i allò que deforma la tradició transmesa oralment.

És una forma de llei, en definitiva. La podem veure en acte a partir de la següent interpretació freudiana: del fet que la tradició recollís (i més tard fixés per escrit) que el poble d'Israel era un poble escollit per Déu, podem deduir-ne que va ser Moisès (l'egipci) qui va escollir aquella gent per fer-ne un poble gràcies al desenvolupament i perfeccionament de la religió monoteista inventada per Akhenaton.

Capítol 3

EL SUBJECTE DE LA PARAULA I DEL LLENGUATGE

L'expérience psychanalytique a retrouvé dans l'homme l'impératif du verbe comme la loi qui l'a formé à son image. Elle manie la fonction poétique du langage pour donner à son désir sa médiation symbolique. Qu'elle vous fasse comprendre enfin que c'est dans le don de la parole que réside toute la réalité de ses effets; car c'est par la voie de ce don que toute réalité est venue à l'homme et par son acte continué qu'il la maintient.

FC 322

Abans de la introducció, el 1953, del camp del llenguatge diferenciat de la funció de la paraula i d'un subjecte en el qual enraonen, Lacan havia explorat abundantment el camp de la patologia psiquiàtrica a partir del fet que tot el que hi entra està relacionat de manera especial amb la significació

i, per tant, amb la paraula i el llenguatge.¹

La psicosi, que fou el primer camp d'exploració per a Lacan, és presentada com una extraordinària producció de sentit. Extraordinària perquè, primer, revela essencialment l'estructura mateixa de la comunicació i, segon, perquè fa un ús revelador dels temes que constitueixen els lligams socials mateixos. Un deliri, en efecte, conté uns missatges que no refereixen altra cosa que el codi mateix, i que no fan palesa una altra existència que la de la llei de la paraula. Però en el deliri hi ha més; com a missatge adreçat que és, significa alguna cosa; quan no significa purament el codi, refereix aquelles coses que socialment fan la significació, sota la forma de mites, d'elements que creen les varietats històriques dels lligams entre els éssers humans. Així, en el cas que va estudiar a la seva tesi doctoral² es veu la manera singular en la qual la malalta fa entrar en la seva malaltia la figura d'una artista de teatre ben coneguda i admirada de molta gent. També entra a formar part de l'estructura del cas la funció social dels periòdics i, de manera general, de tot allò que es refereix a la publicació.

A partir d'aquesta primera observació, Lacan va prestar atenció als fets relacionats amb la paraula i el llenguatge, però sense fer una distinció massa precisa entre aquestes dues dimensions. Lacan, en certa manera, generalitzà l'observació del cas de paranoia de la seva tesi a fi de presentar allò que

¹Cf. A. VICENS, Lacan en el psicoanàlisis (1985).

²J. LACAN, De la psychose paranoïaque dans ses rapports avec la personnalité (1932).

estructura la comunicació. En primer lloc, existeix una discordança entre l'ésser humà i el seu entorn, de manera que l'extensió de l'activitat humana al món comporta un redimensionament de la realitat d'acord amb el jo; tot coneixement té doncs alguna cosa de paranoic, en el sentit d'aqueixa desproporció atorgada al jo. En segon lloc, la relació entre els éssers humans revesteix una forma transitiva; quan dos són posats en un camp d'acció mutua —i a partir de la premissa anterior— es crea un efecte imaginari de comunicació sense paraula, tal com es pot observar en els nens petits. Això dóna com a resultat, en tercer lloc, una base antropològica constituïda per la manca de reconeixement: ningú no sap de debò què correspon a això que en diu "jo".

Aquest fóra un eix de continuïtat que estructuraria la psicologia lacaniana anterior a 1953; podríem descobrir un altre eix, de discontinuïtat aquesta vegada. En efecte, certs fenòmens venen a interrompre allò paranoic del coneixement, s'inscriuen com a interrupcions i no es poden englobar en la uniformitat d'això que anomenem "jo". En l'ordre individual, són fenòmens que tenen el seu prototip en la primera infantesa del subjecte, com ho és l'experiència del deslletament o aqueixa altra experiència, descoberta per Lacan, l'estadi del mirall. És un fet que la percepció de la pròpia imatge tal com el mirall i la mirada d'una persona que és testimoni del mirar-se la unifica, és una experiència inèdita a una certa edat del subjecte; com a tal s'inscriu, amb un efecte jubilatòri, com un fet històric crucial en el desenvolupament.

En el camp del subjecte desenvolupat també cal descriure

uns fets que interrompen una homeostasi que solament se sustenta imaginàriament. Caldria descriure amb detall tot un camp de fenòmens en els quals s'oposen, d'una banda unes relacions d'agressivitat que tenen com a expressió màxima la lluita a mort, i de l'altra les expressions de l'ànima bella que acaben dissolent-se perquè la seva llei ho és només del cor. Aquesta fenomenologia de l'esperit -d'inspiració hegeliana, via l'ensenyament d'Alexandre Kojève- va ocupar bona part del treball de Lacan en aquella època.

Totes aquestes observacions³ es reordenaren en la teoria posterior de Lacan, a partir de la nova qüestió introduïda el 1953, amb la tríade a la qual fem referència en aquesta tesi: paraula, llenguatge, subjecte.

Funció de la paraula, camp del llenguatge, qüestió del subjecte

L'escrit de Jacques Lacan, "Funció y camp de la paraula i del llenguatge en la psicoanàlisi" és un text que ordena doncs conceptualment la parella de termes del títol -paraula, llenguatge- amb la noció de subjecte. En el primer capítol Lacan descriu la funció de la paraula en general i en la interlocució psicoanalítica; la història és descrita com un

³Cf. J. LACAN, "Au-delà du 'Principe de réalité'" (1936), "L'agressivité en psychanalyse" (1948), "Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je" (1949), "Introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie" (1950), "Propos sur la causalité psychique" (1950).

fet de paraula i, a partir d'ella, l'inconscient és una reserva documental. En una segona part (la primera meitat del capítol II) tracta del llenguatge, amb una definició de significant que posa en comú amb la que donen les teories estructurals de la lingüística i l'antropologia, sense excloure'n altres ressonàncies filosòfiques. Seguidament (segona meitat del capítol II) trobem la conjunció dels dos termes o, més exactament, "les relacions en el subjecte de la paraula i del llenguatge"⁴

El capítol III, que no comentarem en aquesta tesi, és de fet un tractat de tècnica psicoanalítica. A partir de la concepció de la paraula i del llenguatge exposades prèviament, Lacan reconstrueix les nocions freudianes de la interpretació i de la transferència, bases de la clínica psicoanalítica.

Les darreres pàgines estan dedicades a una reconstrucció de la noció freudiana de pulsio de mort. El punt de partença de Lacan és que la funcio de la paraula i el camp del llenguatge, per la via d'allò que no és dit i de la repeticio, poden donar una definicio precisa d'aquesta noció, que es presenta en Freud com una contradicció en els seus termes.

El discurs de Lacan parteix d'un fet: "la psicoanàlisi només té un sol medi: la paraula del pacient".⁵ A aquest fet cal afegir-li tot seguit un altre: la deprecicció de la paraula en el moviment psicoanalític de l'època. Lacan recorda

⁴FC 279.

⁵FC 247.

la primera i la més elemental de les realitats del treball psicoanalític —la paraula— i n'extreu la conseqüència primera: que tota paraula comporta una resposta. La paraula és de bell antuvi una cosa, del domini d'allò observable, pràctic, fins i tot tangible.

Estableix tot seguit una nova distinció: entre la paraula plena i la paraula buida. A l'auditor correspon de decidir a quina categoria pertany la paraula que li enraona; així s'introdueix, no solament la dimensió de l'altre, sinó la del poder que li és conferit en tot diàleg.

La paraula buida no és una paraula depreciada; pot ser una paraula a l'espera d'una confrontació amb la veritat. L'auditor té el poder de precipitar el temps d'espera si localitza en l'expressió mateixa del subjecte "l'eco percebut del seu propi no-res".⁶ La posició d'interlocució permet de copsar en l'altre la buidor d'una paraula repetida sense ser escoltada, esperar la decepció del seu propi "anar dient", interrompre el discurs en un moment fecund ignorat, il·luminar per un moment el fet que la pròpia paraula és un objecte. Lacan explica la paraula buida en la crítica d'una tríade de termes que havien arribat a ocupar completament l'escena psicoanalítica: frustració, agressivitat, regressió. Amb ells hom intentava resumir tot el poder de la cura psicoanalítica, en una dimensió sense concepte.

El subjecte no solament diu: diu alguna cosa. Constitueix, al davant del seu interlocutor, un tema, o bé fa

⁶FC 248.

un relat. En ell hi entren tota classe de restes del passat, de fets presents i immediats, en una fabricació que, quan es tracta de psicoanàlisi, és més èpica que fabulatòria. En efecte, el producte de la paraula en la psicoanàlisi és un mite construït, un mite individual,⁷ que pot conduir el subjecte en la seva existència, ordenant el seu desig i les seves virtuts. Aqueixa epopeia és feta a un interlocutor que no ha de ser considerat aïlladament, sinó com a representant, en un altre lloc, del discurs social. A partir d'aquí ja pot donar Lacan una primera definició del treball de la psicoanàlisi: "és l'assumpció pel subjecte de la seva història, en tant que és constituïda per la paraula adreçada a l'altre."⁸ Això ens condueix precisament al concepte primer de la psicoanàlisi: l'inconscient.

L'inconscient és així una funció de la paraula, que s'introdueix amb l'ajut de dos conceptes suplementaris: el discurs i la història. El discurs es basa en la diferència que hi ha entre allò que ha estat dit i allò que encara no ha passat a la paraula. El discurs és el conjunt de tot allò que ha estat efectivament dit; a més, en tant que ho ha estat, aquí o allà, forma un lligam social, del qual els moviments subjectius en són l'objecte. Per la seva banda, la història és en la diferència que existeix entre l'esdeveniment -viscut com a tal- i la seva reactualització possible, sempre i quan trobi en la paraula actual, en els termes d'una altra època, una

⁷Cf. J. LACAN, "Le mythe individuel du névrosé" (1952).

⁸FC 257.

possibilitat, no de ser reproduït, sinó de recuperar la seva autenticitat d'esdeveniment. D'aquesta manera aquell esdeveniment torna, en una historització renovada a tenir el poder de crear un nou lligam social. Doncs bé: l'inconscient és "aqueix capítol de la meva història que és marcat per un blanc o ocupat per una mentida: és el capítol censurat".⁹ Però al subjecte li és possible, si troba una interlocució adequada, no solament de reconèixer aquells esdeveniments censurats, sinó també de reactualitzar-ne el conflicte i de trobar-ne una nova solució. El subjecte de la psicoanàlisi és subjecte de l'inconscient, perquè allò que ell experimenta subjectivament és una part ínfima de tot el discurs que l'ha causat.

El somni té l'estructura del jeroglífic-endevinalla; la seva anàlisi es resol en uns elements susceptibles d'unes combinacions, per condensació i per desplaçament, que porten la interpretació dels somnis cap a una forma de retòrica. Amb què es mostra que el somni és un discurs adreçat a aquell qui somia; el contingut del missatge latent és un desig que es vol donar a reconèixer al subjecte. Per la seva banda, la base de la psicopatologia de la vida quotidiana es pot resoldre en la idea que tot acte fallit és un discurs reeixit; el subjecte de l'equivocació ho és també d'alguna cosa que s'adreça a algú. Més enllà d'això, tot símptoma psicoanalític té el caràcter d'un discurs que no arriba a dir-se, "és un llenguatge la

⁹FC 259.

paraula del qual ha de ser deslliurada".¹⁰ La descripció freudiana de l'acudit inclou l'existència, a més dels interlocutors que enraonen, d'un lloc tercer que sosté la veritat del que es diu, fins i tot en el cas que es digui mentida. La psicoanàlisi s'allibera de les reflexions sobre la intencionalitat, per posar-se a construir el seu discurs en el registre de la veritat trobada.

Amb això el text arriba al seu cim: la concepció lacaniana del significant. El punt de partença n'és que "la llei de l'home és la llei del llenguatge".¹¹ Comença pel símbol, la forma més primària de llenguatge. Però per arribar al significant cal fer la crítica de la concepció del llenguatge que en troba l'origen al signe. Perquè el símbol es faci significant, li fa falta "alguna cosa";¹² precisament allò que fa que "el símbol trobi la permanència del concepte".¹³ El significant no és un pur formalisme buit si inclou el concepte, el qual, "salvant la durada d'allò que passa, engendra la cosa."¹⁴

El món del llenguatge fa la llei de l'home; li dóna el seu ésser, com a sexuat i com a mortal; li dóna lloc en el món. Això significa que, com a Llei, "superposa el regne de la

¹⁰FC 269.

¹¹FC 272.

¹²FC 276.

¹³FC 276.

¹⁴FC 276.

cultura al regne de la natura",¹⁵ en un ordre de coses acostat al que Claude Lévi-Strauss descriu en Les structures elementals del parentiu. La identificació de l'home amb el símbol el fa entrar en una xarxa de relacions de la qual solament hi ha una sortida, la "realització subjectiva de l'ésser per a la mort";¹⁶ però en contra d'això hi ha el desig que "preserva la part del vivent".¹⁷ La via de la psicoanàlisi és aquella que permet al subjecte de reconèixer aqueix paper que li toca per representació, amb la realitat que el sosté.

Així arribem a un punt crucial: d'una banda el subjecte es defineix per la seva submissió a la llei del llenguatge, i de l'altra aquest subjecte és viu, enraona, entre altres coses per fer reconèixer el seu desig. El subjecte es defineix a partir d'això com el lloc on s'encreuen aquestes dues dimensions.

Aquesta definició del subjecte no és una solució homeostàtica de la seva existència, sinó que, al contrari, el constitueix amb la precipitació de tres paradoxes; paradoxes que corresponen a tres localitzacions de la subjectivitat moderna: la que correspon a la follia, la que diuen els símptomes i aquella que forma el camp mateix del discurs. En la follia el subjecte és parlat per una paraula que no pot reconèixer; d'altra banda, el deliri —un fet de llenguatge— objectiva el subjecte, és a dir, el priva d'interlocució. El

¹⁵FC 277.

¹⁶FC 279.

¹⁷FC 279.

síntoma és una paraula no dita, però que s'expressa en les funcions naturals del subjecte o en les imatges que organitzen les seves relacions amb el món; és una paraula digna de ser desxifrada.

La tercera paradoxa correspon a l'alienació del subjecte modern: "perd el seu sentit en les objectivacions del seu discurs".¹⁸ La primera d'aquestes alienacions és el jo, és a dir una parcialitat sistemàtica i inconeguda del subjecte. Aquest jo és una objectivació, de la mateixa manera que ho són les produccions del discurs que l'ha vist néixer en la seva forma moderna. La ciència i els fets de la civilització que en depenen permeten al subjecte una comunicació vàlida en l'element mateix de l'alienació i de l'ésser mortal. Els poetes han copsat de vegades molt bé aquesta contradicció; és el cas de T.S.Eliot amb el seu poema The hollow men.

En el cas concret de la psicoanàlisi, la seva obra de ciència comporta l'esperança de trobar-li un camp comú amb unes altres ciències —ciències del símbol— que Lacan qualifica de conjecturals, en el sentit que "l'exactitud es distingeix de la veritat, i la conjectura no exclou el rigor".¹⁹ La lingüística i l'etnologia són convidades, però també la teoria dels jocs, la retòrica, la dialèctica, etc., teories totes en les quals és circumscrit, per mitjà del símbol, un lloc per al subjecte.

¹⁸FC 281.

¹⁹FC 286.

La tercera part de "Funció i camp..." té com a títol "Les resonàncies de la interpretació i el temps del subjecte en la tècnica psicoanalítica" i, com hem dit, no la comentarem en aquesta tesi doctoral. En les seves pàgines Lacan examina tres dels casos en els quals Freud es va explicar a propòsit de la seva praxi: "Fragment d'anàlisi d'un cas d'histèria (cas Dora)",²⁰ "A propòsit d'un cas de neurosi obsessiva (cas de l'home de les rates)",²¹ "De la història d'una neurosi infantil (cas de l'home dels llops)".²² En ells es demostra que la interpretació psicoanalítica apunta a produir en el subjecte un efecte de significant; que alhora constitueix la paraula com a objecte; i que, finalment, pretén la traducció d'allò que no és llenguatge. En tots tres aspectes de la interpretació trobem l'objectiu del desig: com a llenguatge, com a objecte, com a dialèctica. L'altra vessant de la pràctica de la psicoanàlisi, la transferència, mostra de quina manera, per tal que la paraula tingui els efectes constituents que anomenem cura psicoanalítica, és necessari l'error subjectiu consistent a suposar la seva veritat ja constituïda de bell antuvi, i coneguda del seu interlocutor psicoanalític. Aquesta veritat és la que el subjecte busca, i en la recerca de la qual troba les noves objectivacions del seu discurs.

²⁰S. FREUD, "Bruchstück einer Hysterie-Analyse" (1905e (1901)).

²¹S. FREUD, "Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose" (1909d).

²²S. FREUD, "Aus der Geschichte einer infantilen Neurose" (1918b).

II. LA PAROLA

Capítol 1

EL CONCEPTE DE L'EXPERIÈNCIA

(...) pour manier aucun concept freudien, la lecture de Freud ne saurait être tenue pour superflue, fût-ce pour ceux qui sont homonymes à des notions courantes.

FC 246

Si la psicoanàlisi existeix encara és perquè, gràcies a la tasca conceptualitzadora de Freud, la seva experiència es va fer un lloc en el món dels sabers legítims i transmissibles. Freud va demostrar que d'allò que es diu en aqueixa forma d'interlocució inventada per ell se'n desprèn alguna cosa que fa sentit, és a dir que no existeix perquè sí i se sosté sobre una base objectiva. No totes les paraules emprenen el vol; algunes estan marcades singularment per l'universal que les fa conceptes, ressonen més enllà de la veu de la paraula, i tenen una existència en la realitat que en

rep les conseqüències. Descobrir el que se segueix d'aquest principi en un ordre inconscient va ser l'obra de Freud.

La figura del poder

En referir-nos a l'acció de la psicoanàlisi, tant aquella que vé d'allò que diu aquell qui s'analitza, com la que vé d'allò que interpreta el psicoanalista, hem de parlar de poder. Es demostra i es fa sentir que l'acció del psicoanalista, que vé del poder de la psicoanàlisi, es justifica, no per una voluntat de domini, sinó per la legitimitat del concepte. La raó humana pot reconèixer allò humà distint de la natura; pot saber també que el poder s'aplica sempre quan la raó fa el pas de saber alguna cosa nova. L'ús de la raó, tal com l'hem heretat de la Il·lustració, comporta gosar fer el pas de saber, sabent alhora que amb això sol ja s'exerceix un poder.

El que cal aleshores és establir la relació ètica que convé entre aquest poder i aquest concepte. El concepte ha d'aclarir quins són els principis del poder, despersonalitzar-lo en certa manera, justificar-lo si cal, i sobretot definir-lo donant-ne els límits. Sense això el poder esdevé abús, és a dir oblit dels principis mateixos que, no solament el regulen, sinó que el generen i el fan existir. D'aquí vé que sovint una nova apel·lació als principis que il·luminen la generació del poder pot ser entesa com una amenaça per aquell qui viu alienat en el seu exercici. Posar a la llum del dia els

principis d'un poder qualsevol suscita inevitablement la pregunta de quin és el veritable subjecte d'aqueix poder i qui és l'agent autèntic de l'acció exercida. La presentació dels principis, per tal com suscita aquestes preguntes, anonimitza, amb què ens acosta poc o molt a l'ideal científic, però també sembla anunciar una pèrdua.

És evident que la raó no és l'origen de tot poder; però sí que n'és un; i és el més difícil de personificar, sobretot després que la crítica kantiana va mostrar com es despulla. La raó, i el seu poder, fan inevitable el nivell de la reflexió ètica a propòsit de l'acció. Tota acció humana comporta, d'una manera o d'una altra, una quota de poder, un més enllà de la situació present, una intersubjectivitat no obligada per la paritat, sinó forçada per una situació de desigualtat. L'abús és la sortida mala del poder en l'acció; però Lacan, en referir-se a l'acció del psicoanalista, no parla aquí d'abús de poder, sinó del seu refús: sortida anul·ladora de l'acció. Mirar de front allò de la seva acció que se sustenta com a poder és el fi ètic que correspon a una praxi com la psicoanàlisi, que pretén estendre de manera autèntica la concepció de la humanitat una mica més enllà del que és corrent. Ningú tant com el psicoanalista hauria de saber com és nua la figura del poder, de tot poder;¹ però, és clar, primer de tot el seu, des dels seus principis.

La reflexió ètica sobre el poder comença per adonar-se que el poder sempre és figura. Si bé l'home pot exercir el seu

¹Freud analitzà aquesta figura en Massenpsychologie und Ich-Analyse (1921c).

poder sobre la natura o sobre els altres homes, cal tenir en compte que tot poder s'exerceix sobre un altre poder, que exercir un poder equival a fer-ne sorgir un altre, encara que sigui més feble o que s'amagui en la renúncia. Aleshores aqueixa natura i aqueixos homes esdevenen personificacions de l'acció que al seu torn exerceixen sobre el primer. Però l'innocent que veu despullat l'emperador que es passeja amb el vestit de l'engany, i ho diu, podria dir-ho igualment de la natura. Cal tenir en compte que l'emperador, tant com la natura, si poden figurar el poder és gràcies a l'hàbit. Exercir el poder interessa la vestimenta que hom no vol llevar, ni la d'un mateix, ni la de l'altre.

L'apel·lació a un nou mestratge

Un abandó respon a un altre. Alhora que hom abandona el poder de llevar el vel a la figura del poder que un mateix exerceix, marca també amb l'oblit l'estudi de les funcions de la seva paraula i desconeix el camp del llenguatge on habita. Perquè és a través de la paraula com s'exerceix el poder, i és el llenguatge el que pot donar-ne la raó. Bastaria evocar l'exemple de Baltasar Gracián, que va fer tractats tant de l'art d'exercir el poder com de l'art de l'enginy verbal; i és que, tot comptat i debatut, és tracta de la mateixa cosa. Potser no fóra desavinent estendre'ns aquí en aquest tema; però ara ens atindrem a la circumstància en la qual Lacan se sentí cridat a intervenir sobre la funció de la paraula i el

camp del llenguatge.

El cas és que en aquell moment —començament dels anys cinquanta— Lacan va poder descriure la situació amb el terme clau de "l'esmoreïment de l'eficàcia terapèutica";² això vol dir simplement que els psicoanalistes es veien impotents a l'hora d'intervenir sobre els malestars d'aquells qui acudien a un tractament amb vistes a deslliurar-se'n. Senzillament, la psicoanàlisi no feia efecte, no aconseguia aplicar-se amb èxit. La posició de Lacan, en aquella avinentesa, va seguir una lògica molt simple: si la psicoanàlisi ha perdut la seva virtut, és perquè s'ha desvirtuat; si no s'aplica és perquè ja no és psicoanàlisi. Però precisament, ¿com saber què és psicoanàlisi?

Al respecte, Lacan diu bàsicament tres coses. En primer lloc, la psicoanàlisi és un conjunt de problemes plantejats per la psicoanàlisi; i això no es només una tautologia, sinó que apunta a una dialèctica (terme aplicat per Lacan en aquella època a l'experiència psicoanalítica). En segon lloc, la psicoanàlisi té un fundador, al qual cal referir-se perquè ningú no ha pogut demostrar, ni que no sabés el que deia, ni que ningú millor que ell pogués dir què és la psicoanàlisi.³ La tercera cosa és que, d'ençà de Freud, els anys han passat, els discursos científics, filosòfics, artístics, etc. s'han transformat i, per tant, el camp de referència de la

²FC 242.

³Pocs anys després, més concís, Lacan diu: cal retornar a Freud, i d'aquest retorn ell mateix se'n féu subjecte en un estudi de la seva obra sense parió.